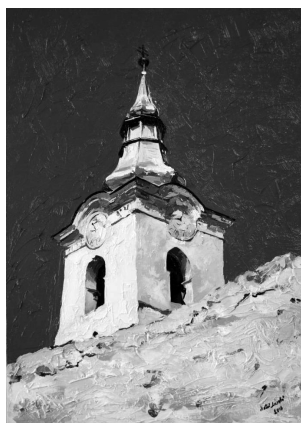


BOTÁR ISTVÁN

A SZÉKELYEK MEGTELEPEDÉSÉNEK KÉRDÉSEI

■ Az utóbbi időszakban megjelent kétkötetes *A középkori Székelyföld* (2012), illetve a háromkötetes *Székelyföld története* (2016)¹ összefoglaló igényű monográfiák után az olvasó méltán kérdezheti, hogy van-e létjogosultsága egy újabb, a székelyek korai történetével foglalkozó írásnak. Van olyan részlet, amit a kutatás nem tisztázott kellőképpen? Mint az alábbi sorokból látni fogjuk, Kelet-Erdély Árpád-kori története, és hangsúlyosan a székelyek beköltözése az új monográfiákat követően is számos megoldatlan részletet, kérdőjelet tartalmaz, és bőven hagy feladatot a jövő történész-, régész- és néprajzkutatóknak is. E kérdések némelyikére kívánunk a következőkben kitérni.

A székelyek eredetének kérdésében ez eddigi, lassan több évszázados múltra visszatekintő kutatás nem jutott egységes álláspontra. A székelység magyar eredete mellett felsorakozott vélemények ma talán többségben vannak, de továbbra is vannak támogatói az idegen gyökerű (kabar, török, bolgár stb.) és utóbb elmagyarosodott székely etnogenézisnek is. Abban azonban a mértékadó álláspontok egyetértenek, hogy bármilyen legyen is a székely eredetkérdés megoldása, ez a történeti folyamat nem a mai Székelyföld területén zajlott le. Éppen emiatt, e kérdés boncolgatása helyett a székelyek jelenlegi települési területének létrejöttéről, a székelyek Székelyföldre történő letelepedésének kérdéséről szólunk az alábbiakban.²



...mi (volt) a székely az Árpád-korban? Önálló etnikum, foglalkozás, magyar eredetű vagy csatlakozott népesség, az Árpád-kori társadalom több régiójából és társadalmi rétegéből megszervezett népcsoport?

A székelyek székelyföldi megtelepedésének problémája tehát e közösség eredetétől független, második talány, amelynek a maga részéről lassan szintén könyvtárnyi irodalma van. Ennek alapvető oka, hogy noha a székelyek kifejezetten kiterjedt területeket szálltak meg valamikor az Árpád-kor folyamán Erdély keleti felében, erről az eseményről és/vagy folyamatról egyetlen korabeli oklevél sem számolt be. Történészek, nyelvészek, régészek igyekeznek tehát ezt az írott adatokban nem szereplő népmozgást saját forrásaik, illetve az eltérő forráscsoportok összevetésével keltezni. Azzal az érdekes jelenséggel állunk szemben, hogy a székelyek valós vagy rekonstruált eredetéről, a magyarsághoz való csatlakozásuk igazi vagy feltételezett körülményeiről szólnak krónikáink, találni olyan adatokat, amelyek ezzel összefüggésben hozhatók. Arról azonban, hogy ez a népcsoport mikor és hogyan került a Kárpát-medence keleti határvidékére, egyetlen közvetett híradásunk van: 1213-ban Vilmos erdélyi püspök egyik oklevelében jelzi, hogy a püspök igényt tartott a Barcaságba majdan költöző magyarok és székelyek tizedére.³ A 13. század elején tehát éppen folyamatban lehetett magyarok és székelyek költözése a Barcaságba, a német lovagrend területére. Ennyi és nem több. A székelyeket említő további Árpád-kori forrásaink vagy csak a Kárpát-medence eltérő pontjain hadakozó vagy ténylegesen ott tartózkodó székelyekről szólnak, ideértve a dél-erdélyi székely csoportokat is, vagy már kelet-erdélyi, mai székelyföldi jelenlétükről számolnak be. Hogy e két állapot között mi zajlott, azt csak rekonstruálni lehet.

De elsőként nézzük a székelyek hagyományos történetírás szerinti betelepülési modelljének részleteit: az oklevelek, helynevek és nyelvjárási adatok alapján a Kárpát-medence peremvidékein, több területén azonosítottak székelyeket: délnyugaton Valkóban, Baranyában, Somogyban, Tolnában, nyugaton Vas és Zala megye területén, illetve északabbra Moson, Sopron és Pozsony megye területén, az ugocsai Sásvár térségében, illetve tömegesen Biharban is. Erdélyben korábbi szállásterületeiket írott adatok és helynévi megfontolások alapján Szászsebes, Orbó és Szászkezd környékére valószínűsítik, elsősorban az alapján, hogy a háromszéki székelyeket utóbb sebesinek (sepsinek), kézdinek és orbóinak hívták. Az udvarhelyi székelyek nyelvjárása valkói és baranyai kapcsolatokat mutat, de 13. századi adatok alapján Biharban, Mezőtelegd környékén sokáig és jelentős számban élhettek, ahonnan a telegdi székely megnevezésüket kapták. A keleti medencék (Háromszék, Kászon, Gyergyó és Csík) nyelvjárási és helynévi kapcsolatban állnak az Őrvidékkel, míg a marosi székelyek szintén őrségi és pozsonyi nyelvjárásokkal mutatnak szoros összefüggést, de esetükben a korábbi szállásterületek azonosítása sokkal kevésbé ismert.⁴

Nem lehet feladatunk a nyelvjárási problémák tisztázása, az azonban némi kételyt ébreszt, hogy e gondolatsor alapján a nyugat-magyarországi „ős-székely” területek több tömbjén a székelyeknek jó sokáig és nagy számban kellett élniük, hogy az itteni nyelvjárást oly alaposan magukévá tették (illetve adták át) környezetüknek, hogy a Kárpát-medence túlsó felébe tartó elköltözésük után majd egy évezred múltán is felismerhető, kinyomozható azok nyugat-magyarországi eredete, kapcsolata. Ezzel párhuzamosan az egykori székelységgel azonos nyelvjárást beszélő dél-dunántúli, őrségi helyben maradt népesség a tatárjárás, török hódoltság, újkori betelepítések és számos további történeti hatás ellenére szintén megőrizte (volna) 11. századi nyelvjárását. Bizonyosan csak népcsoportok szét- és elköltözésével magyarázhatók a Kárpát-medence legszélső periferiái közötti, ráadásul majd ezer évet áthidaló nyelvi egyezések?

Ez a tetszetős és lassan dogmává merevedő többlépcsős települési rekonstrukció (Baranya/Bihar/Udvarhely, ill. Órvidék/Belső-Erdély/Háromszék, Csík, Gyergyó) számos kérdést vet fel. Eszerint ugyanis például az udvarhelyi székelyeknek Dél-Magyarországról egy hosszabb bihari tartózkodást követően kellett jelenlegi lakóhelyükre kerülniük. Friss vélemények szerint bihari tartózkodásuk már a 11. század végétől feltételezhető,⁵ azaz a baranyai nyelvjárási kapcsolat kialakulásának felső időhatára Szent László uralkodása. Ezt követően írott források egyértelmű adatai alapján a 13. századig (1217-ben a Várad regestrum a *székelyszáz* nevű katonai egységet említi) bizonyosan Biharban tartózkodtak.⁶ Ez az időszak elégségesnek tűnik, hogy (egyik?) itteni központjukról, Mezőtelegd nevéről telegdinek nevezzék el őket. Amennyiben azonban a legújabb vélemények szerint a 12. századi Udvarhely környéki templomok építését is hozzájuk kívánánk kötni, azaz a 12. századtól számolnánk székelyekkel a Küküllők mentén (ld. alább), akkor újfent nagyon, tarthatatlanul összepréselődik a rendelkezésre álló időrend.

A hagyományos történetírás szerint a keleti medencék (Háromszék, Csík, Gyergyó) székelysége elég hosszas őrségi tartózkodást követően, ahol igen jelentős, több száz évig fennmaradó nyelvjárási hatást kaptak, illetve hagytak maguk mögött, Dél-Erdélybe költözött. Itt szintén hosszabb ideig élhettek a Kézd-, Orbó- és Sebestapatak térségében, hiszen innen, immár kézdi, orbai és sebesi/sepsi jelzőt felvéve költöztek át a Keleti-Kárpátok hegyközi medencéibe legkésőbb a 13. század elején, sőt újabb vélemények szerint már a 12. században. Akárhogy nézzük, ezek a kronológiai keretek feszesek, nem életszerűek, akárhányszor is írták le őket.

A rekonstrukció legnagyobb problémája éppen a kiindulópont, magyarán az, hogy például a nyugati órvidék, a későbbi Órség a 10–11. században még jórészt lakatlan.⁷ Amennyiben valóban éltek itt székelyek, akkor ittletük kezdetének legkorábbi időpontja a 11. század második felére, végére tehető. Így tehát ha a Kárpát-medence két legtávolabbi sarka közötti nyelvjárási egyezéseket tényleges népmozgással kívánjuk megmagyarázni, akkor feltételeznünk kellene, hogy az Órségben a székelyek több generációnyi időn keresztül laktak. A 12. század elején az Órségben és Belső-Erdélyben is párhuzamosan lakni még a mozgékony székelyeknek is lehetetlen kihívásnak tűnik, de ha a 12. századi Háromszéken és Csíkban is székelyeket akarunk találni (ld. alább), akkor tényleg csak dobtantásnyi időt hagyunk nekik egy-egy szállásterületen.

Arról, hogy e két-három helyszín (Dunántúl, Dél-Erdély és a későbbi [mai] Székelyföld) között mi történt a székelyekkel, hallgatnak az írott források, így ezzel a kérdéssel foglalkozó tudósoknak és érdeklődő közvéleménynek hosszú évtizedek óta biztosítanak kutatni- és vitatkoznivalót. Nincs olyan, a hatalmi entitások bármelyikétől (király, püspök, egyéb) származó kortárs vagy későbbi oklevél, amely megemlítené a székelyek keletre költöz(t)ésének szándékát, tényét, vagy emlékét (adományozás, világi vagy egyházi kereteket létrehozó oklevél), sem olyan erdélyi oklevél, gazdasági vonatkozású forrás, amely a költözésről közvetlenül vagy közvetve beszámolna (pl. a székelyek beköltözése miatt kiváltott határvíta, adásvétel, jóvátétel). A betelepedés idejéről, jellegéről a székelyek által vagy miatt kibocsátott korabeli vagy későbbi forrásanyag sem tesz konkrét említést, ezért a mai Székelyföld kialakulásának több fontos részletét továbbra is homály borítja.

Hosszú ideig szinte kizárólagos álláspont volt több tudományág részéről (Györffy György, Kristó Gyula, Entz Géza), hogy Kelet-Erdély első, magyar nyelv-

vű népességében a 13. században beköltöző székelyeket látták. Ugyanakkor a történeti nyelvészettel foglalkozók közül Kniezsa István már 1941-ben jelezte, hogy „*Csík és Kászon a 12. század közepe előtt még nem székely, hanem más magyar magyarság területe*”,⁸ de ez a véleménye olyannyira eltért a fősodortól, hogy visszhangtalan maradt. Benkő Lóránd a maroszéki korai helynevek alapján feltételezett „a székelyeket ott megelőző magyar lakosságot”, de a keleti medencék esetében (Háromszék, Csík, Gyergyó) továbbra is csak 13. századi székely beköltözéssel számolt,⁹ vélhetően azért, mert ez akkor még vállalhatatlan következtetésekhez vezetett volna, holott „korai” helynevek e keletebbi régióban is vannak.

„Igazi” honfoglalókhöz köthető sír, lelet az utóbbi évtizedekben sem került elő Székelyföldön, így lassan mindenkinek is el kell fogadnia, hogy a mai Székelyföldre csak utólag, valamikor az államalapítást követően került magyar nyelvű népesség. Kérdés, hogy mikor. Székelyföld székelyeket megelőző népességi viszonyairól általános álláspont maradt, hogy a 13. században beköltöző magyar nyelvű székelységet a hegyközi medencékben csak szláv alaplakosság előzte meg, akiktől a térség szláv eredetű helynevei származnak. Ebből viszont az is következne, hogy a kelet-erdélyi szlávoknak elég nagy számban meg kellett érniük a székelyek 13. századi beköltözését, hogy helyneveiket átadhassák. Ennek az elvileg 13. századig továbbélő szláv népességnek a temetőit, településeit a régészet eddig nemigen találta meg, azaz leletekkel nem bizonyítható egy korábbi szláv „alpnépesség” kontinuitása, 11–13. századi jelenléte. A székelyföldi szláv helynevek keletkezése tehát más forgatókönyv szerint is feltételezhető. Lehetségesnek tűnik, hogy a Magyar Királyság keleti térnyerése során vegyes, magyarul és részben szlávul is beszélő népesség költözött ide, és így szláv helyneveink nem (csak) egy korábbi szláv alpnépességhez köthetők, hanem a 11–12. századi határőrök között szlávul beszélő csoportokat is valószínűsíthetünk.

A fő kérdések tehát a következők: mikortól számíthatunk a Keleti-Kárpátok vidékén a Magyar Királyság térnyerésére; milyen nyelvűek voltak az első közép-kori betelepülők; amennyiben magyar nyelvű népesség érkezett elsőként, akkor ezek között már eleve székelyeket kell-e keresnünk, vagy a székelyek netán később, egy második ütemben érkeztek jelenlegi lakóhelyükre?

A fent jelzett, 13. századi székely letelepedéssel kapcsolatos összhangba a régészet rontott bele, ugyanis a keleti medencékben a hetvenes évektől kezdődően egyre-másra kerültek elő 11–13. századi régészeti leletek.¹⁰ Ezzel az új régészeti horizonttal kezdeni kellett valamit, mert egyre nagyobb ellentmondást okozott a korábbi, hagyományos történeti rekonstrukciók és a régészeti tények között. Ha a székelyek csak a 13. században költöztek be, akkor kikhez köthető a korábbi, 11–12. századi régészeti leletanyag, mely népességhez? Továbbélő szlávokhoz, korábbi Árpád-kori magyarokhoz vagy netán mégiscsak korábban beköltöző székelyekhez?

Ez az új helyzet a régészet mellett (erről később) a társtudományokat is lépés-kényszerbe hozta, hiszen egyre sürgetőbbé vált a kérdés: igazolható-e történeti források vagy helynevek alapján ez a 13. századnál korábbi korai lakottság; van-e helynévi nyoma ennek a 11–13. századi népességnek? Ebből a szorításból a történettudomány viszonylag könnyen kimagyarázhatja magát, joggal mentegetőzve azzal, hogy nem kerültek elő olyan korábban ismeretlen 11–13. századi történeti források, amelyek e kérdésben kialakított álláspontjának alapvető megváltozását indokolták tették volna. A hagyományos történetírás tehát ez esetben átadta a terpet (és a felelősséget) a szélesebb forrásbázissal rendelkező társtudományoknak.

A történeti helynévtannal kicsit más a helyzet, noha természetesen esetében sem kerültek elő újabb, 11–13. századi adatolású helynevek, amelyek az előző évtizedekben megfogalmazott történeti helynévtanra alapozott székely településtörténeti rekonstrukciót, nevezetesen a székelyek késő Árpád-kori beköltözését illető következtetéseket lényegesen megváltoztatták volna. Nyelvészeti oldalról ezzel összefüggésben két szempont merült fel. Egyrészt az fogalmazódott meg, hogy a nyelvészet nem lehet a történettudomány alárendeltje, nem feladata, hogy az újabb és újabb régészeti-történeti hipotézisekhez igazítsa a maga álláspontját, és nyelvészeti adatokkal szolgáljon településtörténeti kutatásokhoz.¹¹ A másik egy módszertani észrevétel, kritika: az (esetünkben székelyföldi) helynevek nagy többsége a 16. századtól adatolható, és ezek alapján nem lehet, legálábbis bizonytalan, az Árpád-korra vonatkozó településtörténeti következtetésekre jutni. E vonatkozásban azért megemlíthetjük a kettős mércét, hiszen az általános megközelítés szerint a korábbi szlávok hagyhattak ránk szláv helyneveket, de az „archaikus” magyar helynevek nem lehetnek koraiak...

Az újabb nyelvészet módszertani észrevételek és jogos kritikák tudomásulvétele ellenére a helynevek vallomása és a régészeti adatok közötti egyre mélyülő eltérés továbbra is magyarázatra vár. Azt ugyanis el lehet és el is kell fogadnunk, hogy írott adatok hiányában a történész nemigen tud a 13. század előtti kelet-erdélyi településtörténeti kérdésekben újat mondani. Azzal azonban nehezen lehet mit kezdeni, hogy a keleti medencékben régészetiileg igazolt 11–13. századi népességnek ne lenne helynévi nyoma, illetve hogy a térség legkorábbi helynévi emlékei a 14–15–16. századból származnának. Három út áll előttünk: a) feltételezzük, hogy a 11–12. században, a későbbi Székelyföld területén létrejött településeknek nem maradtak fenn a nevei; b) elfogadjuk a korábbi települések neveinek létét és esetleges folyamatosságát, de módszertani megfontolások alapján lemondunk arról, hogy a 16. századtól adatolt székelyföldi helynevek Árpád-korra vonatkozó történeti forrásértéke lehet; vagy c) előítéletek nélkül megnézzük, hogy e 16. századi, illetve későbbi adatolású helynévi rétegnek milyen mondanivalója van az Árpád-kori települési viszonyokról.

Ezt a harmadik lépést jelen sorok régész szerzője tette meg két kényszerítő tényező miatt.¹² Egyrészt az utóbbi két évtized régészeti kutatása nyomán a Csíki-medencében is egyre-másra kerültek elő 11–12–13. századi leletek, lelőhelyek, így ezek történeti értékelését nem lehetett megkerülni. Ezzel párhuzamosan alakult ki az az álláspont(om), hogy mivel a helynevek írott forrásokban történő, korai vagy kései rögzítése a helynevek kialakulásától független, esetleges körülmény, vállalni kell azt a feltételezést, hogy egy adott település területén előkerülő régészeti lelőhely és a falu neve között összefüggés lehet. Másrészt meglátásom szerint, a régészeti adatoktól teljesen függetlenül, a székelyföldi helynevek között számos olyan településnév (de akár külterületi földrajzi név is) akad, amelyek vizsgálatától a történeti helynévtannal foglalkozók eltekintettek, vélhetőleg azért, mert e helynevek a hagyományos történeti modellt, nevezetesen a kései 13. századi magyar/székely megtelepedést megkérdőjelezték volna.

Azokról a helynevekről van szó, amelyek formailag Árpád-kori, archaikus személynévvel egyeznek,¹³ illetve bizonyára e körbe vonható a *-d* képzős helynevek egy (jelentős?) része is. A helynévadási szokások divatjának időhatárai nem kezelhetők merev korlátként, de abban a nyelvészek többsége is egyetért, hogy az Árpád-kor végén a korábban általánosnak vehető archaikus személynév előfordulása drasztikusan visszaesik a keresztény nevek javára.¹⁴ Ebből követke-

zik, hogy az ilyen személynévekből alakult helynevek keletkezésének felső határa szintén az Árpád-kor végére tehető. Kivételek természetesen mindig lehetnek, de nem tűnik valószínűnek, hogy akkor születtek volna nagy számban pusztá személynévből alakult helynevek, amikor a névadás alapjául szolgáló „korai” személynévek már ismeretlenek voltak. Az oklevéltárakban szereplő székely személynéveket vizsgálva is jól megfigyelhető az a Kárpát-medencében is általánosnak tekinthető tendencia, hogy a 13. század közepét követően erőteljesen visszaszorulnak az archaikus, egytagú nevek és túlsúlyba, mondhatni egyeduralkodóvá váltak a keresztény személynévek.

Az egymástól független régészeti adatok és helynévi adatok összevetése tehát egy irányba mutat: egyértelműen vannak Árpád-kori, a 11. és a 13. század eleje közé keltezhető lelőhelyeink, és számos olyan helynevünk van, amely tipológiai, történeti, névdivati megfontolások alapján ezekkel a lelőhelyekkel egykorú, összetartozó lehet. Írott források híján természetesen nem állíthatjuk bizonyosan, hogy az archaikus, „pogány”, egytagú település „korai” nevét a területén előkerült Árpád-kori lelőhelyek lakói adták, de ezt a legkézenfekvőbb lehetőséget módszertani megfontolások miatt elutasítani tudománytalanabb, mint lehetőségét feltételezni. Ugyanakkor az is egyértelmű, hogy számos esetben a „kései”, -falva utótagos vagy templomcíméből alakult helynévvel bíró településeken is vannak korai, 11–12. századi leleteink, így az ilyen esetekben valószínűnek tűnik, hogy bővüléssel (-falva utótaggal való kiegészüléssel) vagy teljes névcserével is számolhatunk.

A székelyföldi helynevek korai rétegének azonosítása azonban nem ad választ arra, hogy valójában kik is adták ezeket a helyneveket. Az ugyan világos, hogy az archaikus helynévanyag túlnyomó része magyar ajkú közösségek névadása nyomán jött létre, nézetünk szerint már a 11–12. század fordulójától kezdődően, de e helynevek szétválasztása a legelső, legalább részben magyar anyanyelvű határőrök és a későbbi, szintén magyar nyelvű székelyek között még a hozzájuk köthető régészeti leletek elkülönítésénél is problematikusabb feladat. Szerencsésebb esetben vagyunk az összetett -falva utótagos és templomcímes (Szentmárton és társai) helynevek esetében. Természetesen itt sem nyelvészeti megfontolások, hanem sokkal inkább időrendi okok miatt gyaníthatjuk, hogy az ilyen típusú helynevek többsége talán már a székelyek beköltözését követően jött létre. Az összetett helynevek keletkezésének csúcspontját ugyanis a 13–14. század fordulójára, illetve ez utánra teszi a történeti nyelvészeti kutatás. Másrészt a -falva összetételű és a templom védőszentjének nevéből alakult helynevek nagyobb arányt tesznek ki a székelyföldi helynevek között, mint a Kárpát-medence más régióiban, és ennek, az általános történeti folyamatoktól eltérő, helyi vonatkozású eseménysor lehet a háttere. E kései típusú nevek vélhetően azért születtek az ország más régióival összevetve nagyobb számban Székelyföldön, mert itt ekkoriban olyan településtörténeti folyamatok zajlottak, amelyek máshol kevésbé voltak intenzívek. E különbség magyarázatában a 13. századi székely beköltözés hatását gyanítjuk. A székely beköltözés nyomán gyaníthatóan újabb falvak sora jött létre vagy települt újra (és kapott új nevet), több új templomot építettek vagy szenteltek újra, így ezek a települések, a korszak névdivatjának megfelelően alapítóik nevéhez idomulva, illetve erőteljes egyházi hatásra szintén a kor szokásaihoz igazodva a templom védőszentjének nevét vették fel, olykor a korábbi, archaikus név kiegészülésével (pl. Csobod + falva) vagy gyanítható cseréjével (Csíkban pl. Bedecs/Szentimre).

A helynevekre alapozott fejtegetések egyik végső konklúziója tehát az, hogy Székelyföldön, ideértve a keleti medencéket is, vannak olyan helynévi nyomok, amelyek egyértelműen Árpád-kori, magyar nyelvű népeiségre utalnak. Ugyanakkor az összetett helynevek nagy aránya a korszak végére, a 13–14. század fordulóján zajló jelentősebb népeiségi, településtörténeti átrendeződésre utal, amit legalább részben a székelyek beköltözésével hozhatunk összefüggésbe.

Visszatérve a korai, 11–12. századi régészeti adatokra, ez az egyre gyarapodó leletkör a térséggel foglalkozó régészeket is megosztotta. Ennek alapvető oka, hogy mindeddig nem sikerült sajátosan székely régészeti jellemzőket megragadni. Mai tudásunk szerint nem volt tipikusan „székely” háztípus, temetkezési szokás, viseleti elem, anyagi kultúra, amely a székelyeket a kortárs, Árpád-kori népeiségen belül jól felismerhetően elkülönítette volna. Érthető tehát a kérdéssel szembesülő régész elődök bizonytalansága e kérdésben. Székely Zoltán az 1989 előtti kommunista időszakban a 11–12. századi megtelepedésről írt ugyan, de a történeti értékelést óvatosan megkerülte. Utóbb azonban a zabolai és petőfalvi temető kapcsán világosan amellett foglalt állást, hogy ezekben a temetőkben a székelyeket megelőző magyar lakosság emlékeit láthatjuk. Ezzel szemben Bóna István 11–12. századi „határőr” falvakról ír, illetve „korai magyar megtelepedést” említ, amit ő a nyugatról keletre telepített székelyekkel hozott összefüggésbe. Benkő Elek keresztúrszéki kutatásait 1992-ben összegezve jutott arra a következtetésre, hogy a székelyek 13. század eleji beköltözését megelőzően a későbbi Székelyföld területén vármegyékkel, magyar településekkel kell számolni: *„A településrend változását, a lelőhelyek számának hirtelen, mintegy két és félszeres növekedését kimutató régészet topográfiai kutatás alaphibonyítékot talált a terület székely betelepítésének kérdésben. A fenti minőségi ugrást ugyanis már nem tulajdoníthatjuk spontán népszaporulatnak, hanem új népeiség, a telegdi székelyek megjelenésével hozzuk kapcsolatba. A jelenleg rendelkezésünkre álló régészeti megfigyelések azt sejtetik, hogy az új betelepedés a 12–13. század fordulóján vagy a 13. század elején történt meg.”*¹⁵ Ehhez igazodva friss udvarhelyszéki adatok is sorakoznak.¹⁶ Ez az álláspont kielégítően feloldotta a hagyományos történetírás által vallott 13. századi székely beköltözés és a korábbi leletek közötti ellentmondást, majd két évtizedig uralkodó felfogássá vált, és úgy tűnt, hogy legalább ezt a részletet illetően végleges konszenzus alakul ki. A magam részéről vannak fenntartásaim a statisztikai igényvel fellépő érvelésekkel szemben, de amennyiben így van, akkor régészeti oldalról egyértelmű új, jól keltezhető nyoma van a székelyek 13. század eleji beköltözésének.

Az utóbbi két évtizedben meginduló székelyföldi kutatások és az ezek nyomán látványosan gyarapodó Árpád-kori, jórészt 12. századi régészeti adatok (ideértve a jól datált telepnyomokat és C14-es kelteзésekkel is megtámogatott 12. századi templomokat, temetőket is) hatására Benkő Elek módosította korábbi álláspontját, és a székelyek 13. század eleji beköltözését korábbra helyezte, újabb munkáiban a legkorábbra keltezhető templomokat a 12. században már itt élő székelyekhez kötötte: „a korai [...] templommaradványok többségében a beköltöző székelyek első egyházait kell látnunk”, illetve „ezek az egységes méretű és alaprajzú templomok egy új, a 12. század második felétől megszilárduló [...] településhálózat megszületését jelzik, amely folyamat nem lehet független a nyugatról és délről Erdélybe telepített székelyek [...] ideköltözésétől.” Ezzel egy időben Udvarhelyszék „véltetően a Székelyföld legkorábban székelyekkel benépesülő” vidékévé vált,¹⁷ holott adataink nem erre utalnak. Ezzel kapcsolatban le-

gyen elég itt arra utalnunk, hogy a legnyugatabbi Aranyosszéket bizonyosan legkésőbb, a 13. század végén szállták meg a székelyek.¹⁸ A székelyekkel kapcsolatba hozható marosi régészeti adatok szintén a 13. század második feléből származnak. Nyárádszentlászlón a 12–13. század fordulóján háromhajós családi monostort kezdtek építeni, azaz ekkoriban a Nyárád mente még bizonyosan nem székely terület. A régészeti adatok tehát e térségben sem korábbiak a keleti székelyek hasonló emlékeinél, ráadásul az írott források Marosszéken szintén csak a 13. század második felétől, végétől jeleznek székelyeket a térségben. Ezzel szemben a kézdi főesperes első említése fél évszázaddal korábban, 1199-ből ismert.¹⁹ Pár évtized múlva, 1252-ben már egy sepsi székely nemes kapott magánbirtokot Háromszék közvetlen szomszédságában.²⁰ Ezek fényében a székelység fokozatos, nyugatról kelet felé haladó megtelepedésének elve téves.

De térjünk vissza a korai templomok és temetők kérdésére. A korábbi, 12. századi székely beköltözés elméletének egyik indítéka a petőfalvi és zabolai temetők székelyekhez való kapcsolása: „...a petőfalvi és zabolai temető népességében, miként az udvarhelyszéki Árpád-kori templom körüli temetők halottai-ban is, székelyeket lássunk”.²¹ A petőfalvi és zabolai temetők székely meghatározása azonban több szempontból is erősen kérdéses. Elsőként tudatosítanunk kell, hogy egész Székelyföldön kivételesek, párhuzam nélküliek, elszigeteltek, nem illeszkednek a térség településhálózatába. Használatuk nem folyamatos, nem rendelhető hozzájuk egyértelműen templom. Ez alapján akkor is meg kellene kérdőjeleznünk székely meghatározásukat, ha erre egyéb fogódzónk nem lenne.²² Az embertani elemzések közlése óta azonban immár természettudományos, konkrét adataink vannak arról, hogy a Petőfalva/Zabola embertani csoport nem kötődik sem a csíki, sem az udvarhelyszéki népességhez, legközelebbi embertani párhuzamai nyugat-magyarországi államalapítás előtti, illetve morva területekhez kapcsolják. E két temetőben tehát egy idegen eredetű, elszigetelt és a tatárjárás nyomán (?) eltűnt etnikai enklávé emlékét láthatjuk (a két temető mellékleteiből hiányzik például a korszakban általánosan elterjedt gömbfejes hajtű is), így a székely eredetkérdés szempontjából jelentőségük nem releváns. Legálábbis addig, amíg esetleges kapcsolatuk a későbbi, immár valóban székelynek gyanítható háromszéki 13–16. századi embertani anyagokkal nem igazolódik. Ez egyben azt is jelenti, hogy embertani szempontból Háromszék középkori népessége továbbra is ismeretlen, így fokozatosan megnő a háromszéki templomok körül újabban végzett ásatások jelentősége.

Ugyanakkor e két temetőnek annyiban valóban van mondanivalója a székely megtelepedés körülményeiről, hogy egyértelműen jelzik: a 12. században számolnunk kell a térségben a Magyar Királyság határvédelmét ellátó, a székelyeket megelőző, nem székely eredetű népességekkel. Miért van ennek jelentősége? Azért, mert a kutatás hajlamos abból kiindulni, hogy a középkori székelyföldi embertani anyag csakis székely eredetű lehet. Nem kapott kellő figyelmet a történeti helynévtan, és részben a régészet által is igazolt korábbi szlávok, az írott forrásokban adatolt rutén falvak, a helynevek és régészeti leletek alapján adatolt korábbi magyar határőrök, illetve szász és egyéb csoportok (pl. ruszok), népességek hozzájárulása a középkori székelyföldi embertani anyag létrejöttében. E tényezőket egy majdani genetikai vizsgálatosorozat esetén is hangsúlyosan tekintetbe kell venni, főként ha az recens mintákat céloz meg (a képet ebben az esetben késő középkori cigányok, újkori román zsellérek, szász eredetű elemek, örmények genetikai öröksége is színezheti).

És itt el is érkezünk egy kényes, de nem megkerülhető kérdéshez: mi (volt) a székely az Árpád-korban? Önálló etnikum, foglalkozás, magyar eredetű vagy csatlakozott népesség, az Árpád-kori társadalom több régiójából és társadalmi rétegéből megszervezett népcsoport? A most rendelkezésre álló régészeti, nyelvjárási és antropológiai adatok között ugyanis komoly ellentmondások feszülnek. Csík/Gyergyó embertani képe hasonló az udvarhelyihez, de nyelvjárásuk eltérő. Az udvarhelyszéki középkori embertani anyagnak nincs dél-dunántúli kapcsolata, holott nyelvjárását és a népesség eredetét évtizedek óta arrafelé keresi a szakirodalom. Mellbevágó az antropológusok következtetése: „Nem találtunk az udvarhelyszékiekhez hasonlót sem [sic!] a szorosán vett Duna-Dráva torkolat vidékén”, illetve a csíki és udvarhelyi székely embertani anyagok „valószínűleg nem Dunántúlról valók”.²³ Mi a helyzet akkor a feltételezett baranyai, Valkói, Őrségi korai székely szállásterületekkel? A konkrét régészeti és embertani adatok, illetve a kevésbé kézzelfogható (?) nyelvjárási adatok nem fedik egymást. Az eddigi rekonstrukciókban tehát valahol hiba van, vagy ismereteink még mindig erősen hiányosak...

Egyáltalán elvárható-e, hogy antropológiai (illetve netán genetikai) módszerekkel körvonalazható lesz egy vagy több székely ősi szállásterület? Ez kimondatlanul is arra a preconcepcióra épül, hogy a székelyek elkülönülő népcsoport, ami a csatlakozott nép eredetmagyarázat irányába mutat, amit viszont elutasít a kutatás jelentős része. E vonatkozásban annak is lesz jelentősége, ha a székelyföldi középkori embertani anyag illeszthető lesz vagy elkülönül a kortárs Kárpát-medencei temetők anyagához, anyagától.

A gondolatmenet végső következtetése az, hogy a hitelesebb kép kialakításához további régészeti, embertani, nyelvészeti, illetve genetikai vizsgálatok szükségesek, mindez egy preconcepciók nélküli többszereplős, összehangolt kutatási folyamatban.

A címben feltett kérdésekre válaszolva azt mondhatjuk, hogy a székelyek beköltözése egy már korábban lakott, egyházi és világi szempontból nyilvánvalóan megszervezett területen valósult meg, amelynek Székelyföldre alakulása hosszabb folyamat volt. Az írott adatok csak a 13. századi megtelepedést valószínűsítik, ezt a konkrét régészeti adatok megerősítik, a helynévi nyomok a beköltözés nyomán megváltozó településrendet is érzékeltetik.

Az udvarhelyi székelyek előző szállásterülete Telegd környékéig követhető biztosan, ott, ahol 1217-ben még a Várad regestrum említi a Székelyszáz egységbe tartozó székelyeket. Ideköltözésük a 13. század elejétől valószínűsíthető. Háromszékre kissé korábban, már a 12. század végén költözhetnek székely csoportok Belső-Erdélyből, hiszen számukra 1199-ben már új főesperességet szerveztek. Ez a folyamat azonban bőven belenyúlt a 13. századba. A csíki és marosi székelyek előző szállásterületei kapcsán annyi mondható, hogy a korábban felsorolt adatok fényében a nyelvjárási egyezésekre alapozott korábbi területi lokalizálás legalábbis bizonytalan, de jelenlegi lakóhelyeiket a 13. század folyamán bizonyosan megszállták már. Amennyiben az antropológiai és nyelvjárási hasonlóságokat és eltéréseket (pl. Csík és Udvarhely esetében) fel kívánjuk oldani, az tűnik kézenfekvőnek, hogy azonos eredetű, de széttelepített népcsoportként a Kárpát-medence más-más régióiból a mai Székelyföldön került egy területi szervezeti egységbe a székelység a 13. század elején. Ekkor és emiatt alakult ki a korábban más-más fennhatóság alatt álló székelyek fölé a székely ispáni tisztség (a 13. század első évtizedeiben), ekkor és emiatt hozhatták létre számuk-

ra a telegdi főesperességet. A székelyek keleti letelepedését követően a 13–14. század folyamán fokozatosan felszámolódtak a korábbi berendezkedés emlékei, csak a leglátványosabbakat említve: megszűnt az udvarhelyi királyi udvarház, a rikai belső vámhelyek használata, a legtöbb korábbi várat felhagyták, félbemaradtak a nyárádszentlászlói és székelykeresztúri kéttornyos, bazilikális templomok építkezései, az újkorig nem épültek újabb külterületi magánkapolnák sem. Ekkor, a 13–14. század folyamán rögzült a máig fennmaradó településhálózat és egyházi berendezkedés, ekkor alakultak ki azok az új gazdasági és társadalmi viszonyok, amelyek mai értelemben vett Székelyföldet kialakították.

■ JEGYZETEK

1. Benkő Elek: *A középkori Székelyföld*. I–II. Bp., 2012. (a továbbiakban Benkő 2012); *Székelyföld története*. I. Szerk.: Benkő Elek – Oborni Teréz. Székelyudvarhely, 2016 (a továbbiakban SzékTört). Jelen tanulmányban szereplő kérdések (eredet, írott és régészeti források, kutatástörténet, nyelvjárás, megtelepedés stb.) szakirodalma e könnyen hozzáférhető kötetek irodalomjegyzékében elérhető, ezért itt csak a legfontosabb, újabb, vagy nem idézett tételeket tüntetem fel.
2. Botár István: *Havasok keblén rejtező szép Csík. A Csíki-medence középkori településtörténete*. Bp., 2019.
3. Erdélyi okmánytár I. 62. regeszta, 140–141. oldal (Ezentúl EO I.)
4. Benkő 2012. 15–47, Benkő Elek: *Székelyek a középkori Magyar Királyságban*. In: SzékTört 129–168.
5. Zsoldos Attila: *Bihar megye korai története*. In: *Nagyvárad és Bihar a korai középkorban*. Nagyvárad, 2014. 167–190, illetve Uő: *Szent László és a székelyek*. Székelyföld XXI. évf. (2017) 12. sz. 100–109.
6. SzékTört 103.
7. Révész László: *Erdély a magyar honfoglalás korában*. Szempontok a székelyek betelepülésének kérdéséhez. In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei*. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára. Szerk.: Révész László – Wolf Mária. Szeged, 2013. 605–628.
8. Knieza István: *Erdély a honfoglalás korában és a magyarság megtelepedése*. In: *Erdély és népei*. Szerk.: Mályusz Elemér. Bp., 1941. 21–35.
9. Benkő Lóránd: *Maros- és Udvarhelyszék település- és népiségtörténetéhez*. Századok 123. 342–358. Illetve Uő.: *Adalékok a székelyek korai történetéhez*. Új Erdélyi Múzeum 1. 1990. 109–122.
10. Székely Zoltán: *Contribuții la problema fortificațiilor și formelor de locuire din sud-estul Transilvaniei*. Aluta 1976–77. VIII–IX. 52–109; Uő: *Kora középkori települések a Székelyföldön (XI–XIV. század)*. In: *Veszprémi Történelmi Tár*. 1993. 3–19, Bóna István: *Magyar–szláv korszak (895–1162)*. In: *Erdély rövid története*. Szerk.: Köpeczi Béla. Bp., 1989. 101–157.
11. Tóth Valéria: *Személynévi helynévadás az ómagyar korban*. Debrecen, 2017.
12. Botár István: *Csik Árpád-kori településtörténetének kérdései a helynevek és a régészeti adatok fényében*. In: *Helynévtörténeti tanulmányok*. 3. Szerk.: Hoffman István – Tóth Valéria. Debrecen, 71–94.
13. Ehhez ld. Fehértói Katalin: *Árpád-kori személynévtár (1000–1301)*. Bp., 2004.
14. Hajdú Mihály: *Keresztnevek az Anjou-kori oklevéltár első kötetében*. In: „Magyaroknak eleikről” Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Piti Ferenc. Szeged, 2000, illetve Uő: *Általános és magyar névtan*. Személynevek. Osiris, Bp., 2003.
15. Benkő Elek: *A középkori Keresztúrszék régészeti topográfiája*. Bp., 1992. 30.
16. Nyárádi Zsolt: *Helynévtan és régészet. Vizsgálódás az udvarhelyszéki falvak kezdeteiről*. In: *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve*. XI–XII. Csíkszereda, 29–54, illetve Sófalvi András: *Hadakozás és önvédelem a középkori és fejedelemség kori Udvarhelyszéken*. Kvár, 2017. 46.
17. Benkő 2010. 225; 2012. 111; 2016. 404.
18. EO vagy Benkő
19. EO I. 27. reg (130.). Ezzel kapcsolatban kiemelkedően fontos Hegyi Géza álláspontja, aki meggyőző érvek alapján, a korábbi véleményektől eltérően, a Quizd-i (= kézdi) főesperességet a későbbi háromszéki kézdi főesperességgel azonosítja és nem a mai Százsárd térségébe lokalizálja, ld. SzékTört. 371–372.
20. EO I. 216. reg (196.), 251. reg. (209.).
21. Benkő 2010. 232; Uő: 2012. 124.
22. Botár István: *A Csíki-medence középkori településtörténete*. Doktori disszertáció. Bp., 2013. 63. (Microsoft Word – Botár PHD I. kötet teljes majus 22. (elte.hu). Egy későbbi összefoglalóban e két temető székely azonosítása már csak lehetőségként merült fel, ld. Benkő 2016. 152.
23. KözSzék II/546, illetve 552.